

KÖNYVISMERTETÉSEK.

„LE DROIT ET LES FAITS ECONOMIQUES PAR A. BÉCHAUX.
PROFESSEUR D'ÉCONOMIE POLITIQUE Á LA FACULTÉ LIBRE
DE DROIT DE LILLE. PARIS, GUILLAUMIN ET C. 1889.“

Czélja a munkának megvilágítani azt a sokszoros viszonyt, mely a közgazdaságot a jognak annyira változatos ágaival egyesíti. A párisi Institut a Wolowski-díjjal jutalmazta szerzőt e vállalatért, s ennek különös értelme van Franciaországban, a hol későn és küzdelemmel nyert helyet a közgazdaságtan az egyetemeken, de érdekli a dolgot Magyarország is, a hol sok a jogász, de kevés a nemzetgazda, s legkevesebb az olyan jogász, a ki egyszersmint otthonos volna a közgazdaságtanban. A ki különösen vidéki önkormányzatunk működését a megyén, városban, a községben figyelemmel kíséri, tapasztalhatja, hogy a nemzet öröklött hajlamaihoz képest jogászok viszik a szerepet, de egyszersmind fájdalommal láthatja, hogy a közgazdasági szempontok nemcsak mellőztetnek, hanem a jogi felfogás gyakorta érzékeny csorbákat üt a közgazdasági érdekeken. Talán sehol sem bir a közgazdasági szempontok kellő méltánylása nagyobb fontossággal, mint az önkormányzatban, a hol a gazdasági fejlődésnek épen kiindulási pontjai érintetnek, s bizonyos magában érlelődő dolgoknak meg nem látása, itt-ott keletkező apróbb akadályoknak el nem háritása, már csirájában megfojt esetleg nagyraihivatott közgazdasági fejleményeket. Már csak e szempontból sem lehet eléggé hangsúlyozni hazánkban is a jog egységét a közgazdasággal.

Béchaux feltünteti, hogy a tulajdon, család, munka, szerződés, társulás, adó, pénzügy, vám; polgári, kereskedelmi, közigazgatási kérdések helyes megoldásának módját a nemzetgazdaságtantól kell megkérdeznünk.

E végre bevezetésében kimutatja B. a jogi és közgazdasági tudomány tárgyának, módszerének azonosságát; felfejti, miért van igénye tiszteletre

melő helyhez a nemzetgazdaságtannak az egyetemeken. Azután vizsgálja a közgazdaság viszonyát a joghoz, nem az általános, hanem a francia joghoz. Első könyve tárgyalja a magán, második a közjogot. A nemzetgazdasági tények és a külföldi törvényhozások alkotásainak világa mellett a legfontosabb és leginkább vitatott kérdéseket vizsgálja és javaslatokat tesz a jog útján közgazdasági feladatok megoldására.

Béchaux szerint a közgazdaságtan feladata azon törvények megősmertetése, melyek szerint az emberi társaságok fenállásuk és jóllétük biztosítására az anyagi javakat szerzik. Vizsgálja tehát az ember szükségleteit és kielégítésének módjait, miután a jog szabályozza és meghatározza e célra az egyén jogának gyakorlatát.

E meghatározásokról ugyan azt tartjuk, hogy mind két tudomány terét igen szűkre szabja, de ki van benne fejezve, hogy jognak és nemzetgazdaságtannak egyaránt az ember jólléte a célja, s bármennyire meghatározhatatlannak tartásuk is észjogi írők a jóllét fogalmát, tény, hogy az anyagi jóllét emberi cél, melynek elérésére az egyéni és társadalmi tevékenység határait a jog szabja meg, s így e célnak a nemzetgazdasági törvények ősmereje mellett a jog kezére dolgozhatnak, ellenkező esetben kiszámíthatlan kárára lehet.

B. ezután a módszer kérdését tárgyalja Roscher és a tanszéki socialisták ellen fordulván. Szerinte a német iskola feláldozza a nemzetgazdaságtant a jogtudománynak, mert az időleges és mulékony szükségletek átfutó törvényeinek tanulmányozására szorítkoztván, csak esetleges és átmenő rendet lát, egy apró darabokból álló rendet, a mi azonban már nem a közgazdasági rend. A nemzetgazdaságtan tudományának ilyszerű felfogása nem haladás, hanem elmúlt századok balhiedelmeire vezet. Ezen eljárás különbségeket állít fel az emberi tudásnak változatos ágai között, s visszaállítja a tévedést, melyet Smith Ádám és első tanítványai győzelmesen eloszlattak. A közgazdaságtan — mond Laveleye-vel, s mondhatná még sok más közgazdasági íróval — „azon tudomány, mely meghatározza ama törvényeket, melyeket az embereknek követniök kell a végre, hogy szükségleteik kielégítésére a lehető legkevesebb fáradsággal legtöbb hasznos javakat szerezhessenek, elosztván azokat az igazság és fogyasztván az észszerűség követelményei szerint.“ Levonja belőle a következtetést, hogy a közgazdaságtannak „általános, állandó és mindig azonos“ törvényei vannak, miután tudvalevőleg csak így tekinthető tudománynak is.

Igy állítva fel a tételt, kissé túlhajtott az és merevségben szen-

ved; nem állja ki a történelmi és sociologus oskolák folyton erősbuló ostromát. Nézetünk szerint e tekintetben megtámadhatatlan Cairnesnek B. által figyelmen kívül hagyott felfogása, mely szerint a nemzetgazdaságtan csak azonos viszonyokra nézve állíthat fel állandó, örök törvényeket, de a fejlődő új viszonyok új tanokat követelnek, mint a hogy századokkal ezelőtt a jog sem gondolt váltójogra, kereskedelmi törvénykönyvre, telekkönyvi rendtartásra stb.

B. ezután az állam feladataira tér a közgazdasággal szemben. Az állam szerepe — ugymond — kettős; passiv és közvetett egy részt, activ és közvetlen más részt. E szerep a törvényekben nyilvánul, melyek a jogrendet alkotják. A magán jog az állam passiv szerepének felel meg, a közjog az ő közvetlen és activ szerepének.

A társadalom gazdasági rendjében a szükséges viszonylatok azon első sora állapítható meg, melyekből a jóllét és gazdagság ered. Ezen viszonylatok a család körül sorakoznak, mely az első csoport, hol az ember tevékenységét kifejti; a munka képezi a második csoportot; a társulás következik ezután az egyéni erők csoportosítására; majd a tulajdon alkot új sorozatot; s végül a csere a tömegnek szükségeit kielégítését biztosítja. Ime a dolgok természetéből eredő viszonylatok, melyeket a törvény elismer és szentesít. E szerint szabályoztatnak a család, munka, társaság, tulajdon, örökség, csere és hitel. Ez a magánjog tere.

A közgazdasági rend azonban más tekinteteket is tár fel. Az egyéni, magán és társas kezdeményezés erői nem hatnak magukra, hanem a társadalom fogalmaival felköltik egy másik hatalom, az állam, mint a politikailag szervezett nemzet fogalmát. Vagy a ki politikáról szól, a hatalom tevékenységéről beszél. Eként nyilatkozik az állam szerepe a gazdasági rendben a közjog útján.

Ez úton az állam beavatkozásának szabályát abban állítja fel, hogy az államnak annyiban kell közbelépnie, a mennyiben a magán kezdeményezés tehetetlen vagy nem vezet eredményre és ez utóbbi esetben tevékenysége csak arra irányuljon, hogy jövőre nagyobb mérvű beavatkozása kikerültessék. Ugyanazon elv, melyet még sokan mások, s nálunk különösen b. Eötvös az egyéni szabadság szempontjából hangsúlyozott, de a melyhez majdnem hasonló eredményre jut a sociolog oskola és a fejlődési elmélet alapjain állva Pulszky Ágost is kiváló jogbölcseletében a jog főelvének megállapításánál. B. szerint elvetendő tehát a német elmélet, mely a törvényhozó jóakarátának áldozza fel a közgazdasági rendet, az állam

tartós és közvetlen tevékenységére utal és gazdagságot, társadalmi összhangot csak a hatalom szakadatlan beavatkozásának árán képzel.

A következőkben néhány találó megjegyzést tesz az egyetemi oktatásra, a német egyetemeken behozott seminariumok és practicus gyakorlatok szükséges voltára, s azután vizsgálat alá veszi a közgazdasági tények hatását a francia törvényekre és viszont a törvények hatását a közgazdaságra; még pedig először a magán-, és másodsor a közjog szempontjából.

Az első fejezet a családról szól. A physicali természet -- ugymond -- döntő hatással van a család alakulatára és csak az anyagi tüneményekben találhatni fel a társadalmi tünemények nyitját. Tárgyalja a termő föld bősége mellett a közös földbirtok, patriarchalis családi élet, a korlátlan családi hatalom, jogi és gazdasági hatását és szembe állítja ezt a modern család és a francia code civil következményeivel. Rátérve a házassági kötelékre, gazdasági szempontból a házasság felbonthatósága ellen nyilatkozik, örvend a család növekedésének az utódokban és joggal támadja Malthus lejárt elméletét. A család helyes szervezetében a magánjog útján a közös jóllét és általános vagyonosodás legfőbb biztosítékát találja. Szól a többnejűség gazdasági hátrányairól, részletesen tárgyalja a római patria potestashól indulva ki, az atyai hatalmat, a nővel szemben a francia törvény ama helytelen intézkedését, mely szerint a férj neje keresménye felett is korlátlanul rendelkezik; a gyerekmunkát szabályozó törvényhozási intézkedéseket; óhajtja a törvénytelen gyermekek nagyobb mérvű védelmét; követeli az atyasági kereset korlátlanságát. Az örökösödés kérdésénél a társadalom egész gazdasági állapotára majdnem döntő szerepe lép fel a jognak és B. fájdalom nem világítja meg kellőleg közgazdasági tényekkel a különböző örökösödési rendszerek társadalmi következményeit, habár érinti a birtok elaprózódásának kérdését, s ennek megakadályozásául a szabad végrendekezés elvét állítja fel. A következő szakasz a tulajdonjog gyakorlatáról szól.

A javak közgazdasági birodalmát két elv uralja: a birtok szabadsága és a forgalom szabadsága. E szempontból tárgyalja a szolgáltatást, haszonélvezetet, a szülők haszonélvezeti jogát kiskorú gyermekeik javaihoz, az elévülést, mely utóbbi világosan a jogeszmé meghátrálása a közgazdasági érdek előtt, miután természeténél fogva a tulajdonjog fogalma állandó, melyen az idő nem változtathat. Áttér ezután az irodalmi tulajdonjogra s e fejezetet azon kijelentéssel végzi, hogy mindennemű iga-

zolatlan megszorítás megsértése a jognak, merénylet az emberi szabadság ellen és akadálya a vagyoni fejlődésnek.

A következő fejezet a szerződés széles terére csap. A vásárszerződést tekintve elítéli a forgalom szabadsága szempontjából az elővásárlási jogot és a francziáknál héttizenkettőd, nálunk a felén túli megkárosodásból támasztható igényt. A kölcsön, bérlet, a Franciaországban annyira elterjedt felében való megmunkáltatás és örökbérlet gazdasági vonatkozásainak kimutatása után a fővárosok házbérvizonyainak tárgyalására tér. A városok nagy kiterjedtsége következménye századunk nagy gazdasági mozgalmának, mely minden művelt országban ipari és kereskedelmi nagy központokká alakította át a városokat. Javasolja, hogy a közeli vasútnak nagymérvű árleszállítást eszközöljenek a személyszállításra nézve, hogy ennek folytán a munkások olcsóbb és egészségesebb lakást tarthassanak a vidéken. Ime Baross nagy vasúti reformja, mely főképp a fővárosi munkások nyomorult lakásviszonyait tekintve, e részben is áldásos gyümölcsöket fog teremni.

B. ezután a munkabérszerződés nagy fontosságú kérdését tárgyalja. A munkabérszerződést törvényhozásilag szabályozni annyi, mint magát a munkát szabályozni, s ennek szüksége elvitázhatatlan. A czéhok idejében testületi úton szabályoztatott a legbehatóbb részletességgel a munkaadó és munkás viszonya, de a szabad és független munkás, mint a milyenek őt ma ösmerjük, teljesen új társadalmi lény, a kit nem láthatott előre a törvényhozás és egészen kifelejtett a code civil. De ha őt kihagyták a számításból, még inkább kifelejtették a munkás nőt. A polgári törvénykönyvben ép olyan helyet kell adni a szolgálatok kikölcsönzésének, mint a dolgokra nézve a vásár és bérszerződéseknek, s három új fejezetre lesz szükség: 1. a munkabérszerződés létrejöveteléről, 2. végrehajtásáról és 3. megszüntéről. Ezek is oly szempontok, melyeket a magyar polgári törvénykönyv alkotóinak sem szabad szem elől téveszteniük.

A magánjog terén végül a kamatot tárgyalja. A munkás és tulajdonos jogaiból ered a kamat, melynek nagysága megfordított viszonyban van a tőke bőségével és egyenes arányban ritkaságával, továbbá szintén egyenes arányban a koczkázattal, melynek a kölcsönző ki van, vagy ki lehet téve. A kölcsönző midőn tőkét kiadja, mindenképp nélkülözést szenved s a kölcsönkérőnek szolgálatot tesz, melynek megjutalmazását követelheti. E téren is B. szabadságot követel és ellenzi az uzsoratorvényeket.

A második könyvet a közgazdaságtan szerepéről a közjog, jobban mondva a közigazgatási jog terén B. „az állam és a munka birodalma“

ezimti szakasszal nyitja meg, s e kissé sajátságosan hangzó felírás alatt elkiséri a munka felőli nézeteket a legújabb korig. Plato respublikájában méltatlannak tekinti a munkát a polgárhoz, s azt a rabszolgákra bizza. Ellenben Hésiodot azt tartja, hogy semmiféle munka sem aláz meg, a restség, a mi megaláz. Solon pedig minden polgárnak valamely foglalkozást rendelt. A régi Franciaországban, a mint mindenütt, a munka kiváltságokkal vette körül magát, mígnem 1791-ben a munka szabadsága mondatik ki és a cézhok eltörlésével az ipar nagy kárára a productió terén a szövetkezés elfojtatik. Az állam beavatkozása a munka ügyeibe lehet káros és lehet kedvező a munka szabadságára nézve. A törvényhozási beavatkozás káros, a midőn maga az állam vesz részt a termelésben; a midőn a termékek jó minőségének érdekében az állam ellenőrzi a termelést; a midőn az állam a termelés és fogyasztás egyensúlyának fentartása végett ellenőrzi a termékek mennyiségét. Ellenben hasznos az állam beavatkozása ott, a hol közös társadalmi érdekekről van szó, és ott, a hol jogos czímen a magán kezdeményezés tehetetlennek bizonyul. Társadalmi érdekből szól a gyermekek, ifjú lányok, asszonyok alkalmazásáról gyárakban és bányákban, a munkahelyiségek egészségügyi követelményeiről s természetesen mindezen fontos kérdésekben az állam védelmét és ellenőrzését követeli; viszont óhajtja a céhek ellen egykor megindított üldözés helyébe elősegélését a szövetkezeti termelésnek, mely utóbbi felfogást az ipartörvény revisiójával hazánk is magáévá tett.

Az állam feladatát tovább a kereskedelem terén három részben: az ércpénz, papírpénz és a nemzetközi kereskedelem ügyében felmerülő feladatok szerint tárgyalja. Szól a pénzverésről, egy és két valuta-rendszerről, a nemzetközi pénzről; a papírpénzt kibocsátó bank ügyében az állami beavatkozás szükségéről, a jegykibocsátásról és a francia bankrendszer előnyeiről. A nemzetközi kereskedelem terén a szabad kereskedelmet czélznak, a védvamos rendszert eszköznekk tekinti s kiterjeszkedik végül a kereskedelmi szerződésekre. Mind oly messzeágazó közgazdasági kérdések, melyeknek a joghoz való viszonyát feltárni igenis szükséges, de ugyanezen keretben egyszersmind megoldásuk problémáit fejtegetni, kívül csap a dolgozat feladatán.

A jobbak közé tartozik az akadémiai birálat szerint is az állami segélyezésekről szóló fejezet, mely külföldi államok szegényügyi törvényeit is ösmerteti, s azon végkövetkeztetésre jut, hogy az embernek nincs semmi joga ahhoz, hogy élete fentartásáról gondoskodjanak. Ha azonban ön-

magát nem képes fentartani, nem az állam, hanem azon község tartozik közérdekből közbelépni, hol az illető született. A falusi község tehetetlensége esetén Anglia és Németország példájára a községek szövetkezését ajánlja.

Az utolsó szakasz az állami pénzügyeket, az arányos és progresszív, egységes és többnemű, közvetlen és közvetett adóknak nem is igen vitás kérdéseit taglalja.

A függelék a közgazdaság három igen érdekes kérdését: a kis birtokok védelmét, a munkások lakásviszonyainak ügyét és a munkabér nagyságára ható nemzetgazdasági okokat nem is annyira tárgyalja, mint inkább érinti. A kisbirtok kérdésében — melyet annak idején magyar főúri körökből eredő mozgalom következtében a magyar tudományos akadémia is fontosságához képest méltatott — B is szól a sokat emlegetett hometead exemption law-ról s a francia senatushoz harmadfélszáz birtokos által 1887-ben benyújtott kérvényről, mely a 8 hectáros és azon aloli földbirtok, rajta levő ház és felszerelés teljes érinthetlenségét követelte, a mit azonban a senatus a tulajdon szabad forgalmának szempontjából nem tett magáévá. — A munkások lakásviszonyaira vonatkozólag B. egyszerűen a belga parlamenti bizottság e tárgyban kidolgozott jelentésének pontozatait idézi, melyeknek lényege az, hogy a munkás lakásokról tudományos statisztika készíttessék; a meglevő s 3 ezer franc értékűt meg nem haladó és az ezután építendő munkás lakások állandó adómentességben részesíttessenek; a mondott értékű munkásház ne képezze örökségi osztály tárgyát.

Hogy ösmertetésünkben hosszadalmasak ne legyünk, mellőzzük B. fejtegetéseit a munkabér nagyságára befolyással levő nemzetgazdasági okok terén. E vizsgálódások már egészen kívül kalandoznak a jog és közgazdaság viszonyának kérdésen és mivel sem tartalmaznak újabbat vagy eredetibbet annál, a mit bármely jó nemzetgazdaságtanban feltalálhatni.

Általában B. vállalkozásának legfőbb hiányát abban találjuk, hogy nem marad tárgyánál, hanem a legkényesebb nemzetgazdasági kérdésekben fejtegetőleg lép fel a nélkül, hogy tárgyát, a nemzetgazdaságtan szerepét a jogtudományban kellő mélységgel felderítené. E téren igen tanulságos adatokat nyújthatott volna különböző nemzetek és idők jogi felfogásának és jogrendszerének közgazdasági káros és jótékony következményeiből, s viszont, a gazdasági átalakulások hatásáról a jogrendszerre. A legkevesebb azonban B. koszoruzott munkájában czimének daczára a közgazdasági tény.

Más részt a francia magán- és közigazgatási jogra szorítkozáván, mellőzte azon hálás tért, a hol kitüntethette volna a szerepet, a melyet rég idők-től fogva a jogbölcselet különféle elméleteiben, például a szerződési, haszonelvi, eudaimenisticus stb. elvekben észrevétlenül is a közgazdasági szempontok játszottak. Holott Béchaux alapelve, mely szerint a nemzetgazdaságtan állandó, örök törvényeket állít fel, teljesen egy az észjogi iskola alapfelfogásaival, s a mint tudományunk atyja, Smith Ádám a rokon- és ellenszenv erkölcsi elvére építette az államot, de egyszersmind az anyagi javak tudományának alapjait rakta le, ép ugy feladata lett volna egy dolgozatnak, mely a jog és nemzetgazdaságtan viszonyát tárgyalja, feltárni az összhangot, melyben a közgazdaság törvényei a jog legmagasabb erkölcsi elveivel állanak

B. dolgozata azonban így is széles látkörű, tudományosan fegyelmezett főre vall, s különösen kiemeljük azt a derült, világos francia stylt, melylyel a legbonyolultabb kérdéseket kételyeknek időt sem engedő határozottsággal fejt le. E virtuositas világosságban és szabatosságban nemcsak egyéni, hanem nemzeti erény ugyan, de nem bírjuk eléggé magasztalni manapság, a midőn a német tudomány a nemzetgazdaságtanban is pusztá elméleteket számtani görbékkel, accisszákkal, ordinatával, egy-két ösmeretlent tartalmazó egyenletekkel fejt meg, s mindent elkövet arra, hogy a tudományt laikusoknak minél hozzáférhetetlenebbé tegye.

A kétségtelenül igen nagy hézagokat, melyeket B. dolgozata a ma már annyira felhalmozott közgazdasági tények fel nem használásában és tárgya egyoldalú felfogásában tüntet fel, mentheti ugyan az a körülmény, hogy saját vallomása szerint munkáját röptiben készítette, de más részt az idő sem kiméli, a mire időt nem fordítottak.

Dr. Békésy Károly.

A MORÁL FOGALMA.

Az Akadémia II. osztályában a philosophiai csoport tevékenysége nem szolgáltat sok alkalmat a megbeszélésre. És a mit nyújt, nem igen van, a ki szóba vegye. Azaz, hogy volna biz'a, csak hogy nálunk az alanyiaság hatalmasabban országol, mint a tárgyiasság. Itt, ha bévégzi valaki a mondókáját vagy írókáját, abban jár, hogy egy szerkesztő a folyóiratába vagy egy tudományos intézet a munkálatai sorába elfogadja, mi meglevén a szerző „*exegit monumentum*,” ha nevét nyomtatva látja: dicsvágya ki van elégitve. Ha művéről kedvező bírálat jelenik meg, azon nem örvend annyira, mint bosszankodik egy nétalán ellenkezőn. Mert ha dicséri a kritikus, legfeljebb csak „igazságot szolgáltatott neki, kutya-kötelességét teljesítette;” ha hibát lél vagy ócsáról, csak „kötekedésből, vagy tán ellenséges indulatból teszi!”

S a vita tárgya? Oh, az a legkisebb! Az esik meg gyakran rajta a vitatkozás hevében, a mi az induló dallamán a törökmuzsikában: elfojtja a dob és réztányér zaja. Pedig, ha igazán érdekelné tárgya az írot, átlátná, hogy az ellenmondás szintoly hatályos, ha nem fogatosabb eszköze a kérdéses tan iránti figyelem gerjesztésének, a vitatott vélemény elterjesztésének, mint a pártolás és dicséria. *Herder* meg *Schulze* nagyobb szolgálatot tettek a critica philosophiának, mint *Bendavid* vagy *Mellin* s általában a mester *autos epha*-jára esküvő Kantianerek.

Akármben keressük az okát, akárhogy fejtegensük következményeit, a tény áll és az, hogy 1881 óta az idén jelenik meg a m. t. akadémia kiadványai közt az első értekezés a bölcséleti tudományok köréből.*) Mint Aulisnál a szélsémben veszteglő hajóhadat a valahára megindult szél, úgy örvendeztette meg a philosophia iránt érdeklődő kis közönséget a fenncímzett értekezés megjelenése. Engem pedig, a mint egyfelől örömré

*) A normatív elvek jelentősége az etikában. (Székfoglaló) *Medveczky Frigyes* lev. tagtól. Budapest, 1889. 8-r. 52. lap.

gerjeszt, úgy másfelől hozzászólásra is kisztetett a fontos tárgy és azt a feladatot tűztem magam elé, hogy az indult szél erejéről, irányáról és tartósságáról előjósolatot kockáztassak. A képtől a valóságra térve vissza, azt látom első kérdésnek, mit várhatni méltán nálunk egy korlátolt tárgy, philosophiai értekezéstől, különösen attól, a mely akadémiánk kiadványaiban foglal helyet? Országos intézetünk kitűzött czélját — a tudomány honosítását — tekintve, főképpen azt, hogy a philosophiának itt talán kevésbé ismert vidékén tájékoztasson, a mi nem zárja ki továbbat azt, hogy valamely függőben levő kérdés megoldását segítse s a tudományban egy eléhaladó lépést tegyen és tétessen.

Hogy a „normatív elvek jelentősége“ a philosophiának kevésbé ismert fejezete, azt készségesen elismerem, még pedig abból az alanyias okból, mivel az értekezés címe olvastára azon kaptam rajta magamat, hogy nem értem. Nemcsak, hanem meg is ütköztem azon a kifejezésen: „*normatív elvek*“; mert a törzsszónak, a *normának* akármelyik értelmét vegyem fel a sok közül, ama két szóval jelölendő két fogalmat egybekapcsolni nem bírom. Norma és származékai fajias (*specificus*) eszmék, az elű (*principium, Grundsatz*) pedig nem csak nemies (*genericus*), de általános fogalom, s az marad, és fajias dolgokra alkalmazva csakis a keletkező szülemény lesz megint fajias. A delectu lényeges szolgálatot tesz a hajó utja irányzásában, de azért a bousolet és a hajónak szerinte való kormányzását nem szabad egy fogalomná kapcsolni. Aztán azt sem helyeselhetem kikötés nélkül, hogy az *elű* szó-többses alakjában: „*elvek*“, van használva. Az ethikának, nint mindenik tudománynak, csak egy *elve* van, a melyet, valljuk meg az igazat, maig is keres általában szólva, a philosophia. Nem egy philosophus hitte és hiszi, hogy meglegelte azt az egy elvet s ebben az értelemben vannak ethikai „*elvek*“, de az nem azt teszi, hogy vannak „*elvek*“ az ethikában. Cartesiusnak az *örvény* volt a csillagászat *elve*, Newtonnak a *vonzalom*; de azért nem mondhatni, hogy két *elű* van az astronomiában. Hogy mi az az egy az ethikában, *adhuc sub iudice lis est*, ha csak szerzőnk el nem dönti értekezésében. De mig ez történnék, mi kételkedők nem párosíthatunk vele határozott jelzöt, annál kevésbé a határozatlan „*normatív*“-ot, melyet nem is tartok igaz kamarán keltnek, mert a *norma* származékai közt a *normalis*-t ismerem, de „*normatív*“-ot a philosophia bévett műnyelvében nem lelek. Meglehet, hogy hiba tőlem, de mentsen ki járatlanságom és a helyreigazítás elfogadására való készségem.

Az íránt is szeretnék felvilágosodni, miképp értsem a címzetben egybefoglalt szócsoportot; különösen az utolsó tagját. Mert ha németre fordítom is:

<i>Die Bedeutung</i>	} <i>der normativen Grundsätze,</i>
<i>Die Bedeutsamkeit</i>	
<i>Die Geltung</i>	

egyik combinatio sem elégít ki s nem oszlatja gyenge szemem elől a homályt. Félvilággal is megkelle hát az értekezés olvasására indulnom abban a véleményben, hogy a philosophiának azon a vidékén, melynek kitűzését, mint főlebb írárm, vártam, fog majd tájékoztatni a szerző. Nem is csalódtam merőben, csak annyiban, hogy nem egy vidék, hanem egy egész tartomány — az ethika — terült el szemem előtt, melyet kevésbé ismertnek bizony nem lehet mondani. No de hiszen jól bójárt országban is lehetnek ismeretlen zugok, vagy lehet, másfelől, kényelmesebb, biztosabb, több eredményt ígérő módjait ajánlani az útazásnak. Értekezőnk a második feltevést látszik valósítani akarni, mint e szavaiból következtetem: „egy e században egy ideig némileg elhanyagolt philosophiai szak körében, t. i. az ethika terén is érezték és mindinkább érzik“ (kik?) „a czélok és utak alapos reviziójának szükségét, a rendszeres munka új lendületet vett s az erre“ (mire?) „vállalkozó“, „elmék itt is“ (hol?) „kiváló gondot fordítanak a methodikai*) kérdések tisztázására.“ Egyenesen is megmondja a szerző, hogy e dolgozatban „néhány methodikai szempont megvizsgálását s a szempontok jelentőségét teszi feladatává“ (A jelentőséget feladattá!!)

Lássuk a megoldását.

„Az első kérdés — írja — az ethikai elmélet sajátlagos (specialis tárgyainak természete által meghatározott) feladatára az ethikai elveknek specifiçus jellemére vonatkozik.“ Jó! de hát mi az a „vonatkozó“ első kérdés? Azt bizony sem itt, sem az egész értekezésben nem leljük meg és csak hozzávetésből gondolhatni, hogy ez: „Mi az ethicus elveknek specifiçus jelleme?“

Úgyde így is csak „kérdés“, mely feleletet vár, hanem biz' azt ő is mi is hiában várjuk. A helyett a szerző szót változtat s „vitapont“-nak nevezi, s azt állítja róla, hogy „alapvető jelensége van.“ Hogy e mi-ben áll, megint nem tudjuk meg tőle, sőt abban is kételkedik, hogy vitapont-é? Úgy is látszik, hogy maga sem hiszi annak; mert, úgymond, „értené, ha sokan megütköznének azon, hogy még a tulajdonképi cél felfo-

*) Vajon nem »ethikai«-t akart-é írni értekező?

gásában is mutatkozhatnak elvi eltérések.“ Ki is mondja egyenesen, hogy »elvi eltérések és ellentétek nem léteznek . . . az ethikai vizsgálódás tárgyai körében.“ Ki mondja, hogy „a kérdéses tények közelebbi meghatározásában sem mutatkozik eltérés vagy ellentét,“ és hogy „az erkölcsi törekvés vezérlő elveinek vagy törvényeinek megállapítása általán elfogadott czélnak tekinthető.“

A vitapont hát elenyészett, gondolja az olvasó. A viláért sem, mert lám értekezőnk egyet fordul a sarkán s visszavonja előbbi engedményeit: „Csak látszik, mintha az alap és a tulajdonképi czél nem állanának vita alatt. Mind amellet (jobb volna e helyett: „sőt“) az elvi ellentétek már a tudomány alapjának, czéljainak s útjainak közelebbi meghatározásánál is mutatkoznak.“

Az ellenmondás világos, de inkább szeretném a rossz stylusban, mind nétalán gondolkodási tévovázásban keresni a hibát. A mint kivehetem, szí az akarta kifejezni, hogy miben egyeznek és miben különböznek az ethikusok egymástól. Erre nem volt szükséges az a tekervényes, methodologiai vizsgálat,“ hanem tisztán és egyenesen el lehetett volna mondani, hogy az ethikai elvek, a cselekvényekre vonatkoznak, még pedig jószág és rosszóság tekintetéből és hogy ebben mindnyájan megegyeznek; holott arra nézve, hogy miben áll a cselekvények jó vagy rossz volta, egész az ellentétekig különböznek a vélemények. Ez ugyan kevésbé tudósan, de annál értelmesebben hangzott és természetesebben vezetett volna értekezőnk ime kérdéseire: „Milyen alakban jelentkeznek „a dolog“ (micsoda dolog?) „természete szerint (a vizsgált jelenségek sajátóságának megfelelőleg) a kérdéses elvek?“ „Mit fejeznek ki ez“ (olv. azok az) »elvek, vagy mit akarnak általánosságban kifejezni? Mire céloz az ethikai ítézés? Mily alap motívum határozza meg annak“ (olv. „az“) „irányát? Miben nyer ez“ (mi?) „adaequat kifejezést, vagy mely alak felel meg annak a vezető motívumnak?“ (Vonzó vagy hajtó „motívum“-ot tudok képzelni, de „vezetőt“ se-hogy sem, valamint azt sem értem, miképp „felelhet meg“ alak, motívum-nak?)

Mindezen kérdések ellen, eltekintve a stylaris hibáktól jelesen a verbositástól*), nincs kifogásom; hanem meglep az, hogy jóllehet „methodikai tekintetből alapvető jelentőséget tulajdonít“ nekik értekezőnk s azt mondja, hogy elintézésök módja határozza meg a tudományos munkásság álláspont-

*) Vonatkozással az ismeretes adagiumra mondhatni: *Verba praeter necessitatem non sunt multiplicanda*.

ját," még sem felel reájok, hanem a fennebb idézett „Első kérdés-“re tér vissza s azt is másképp „formulázza“ t. i. imígy: „A tudományoknak, melyik osztályához tartozik az ethika?“

A kérdést elhamarkodottnak látom. Szerzőnk aligha nem azt a német közmondást: „*Umgekehrt ist auch gefahren*“ kereste ki „vezető motivum-“ul. Az eddigi methodisták azt tartották, hogy a tudománynak elsöben is elveit és állitmányait kell szemlére fogni, belölök következtetni a jellemére és itélni meg, melyik „osztályhoz tartozik,“ az új „methologia“ ellenben hegyére akarja állítani a gúlát, s a nemiesből hozza ki a fajiaszt. Csak hogy ezt az eljárást *deductionnak* és nem *inductionnak* nevezik, holott írónk az utöbbi hívének vallja magát. „Hisz' az is vagyok,“ veti talán ellenem, „olvassa csak tovább: „Mily helyet jelölnek ki számára tárgyaainak természete s az ethikai itéletnek sajátnemü tendentiája. . . .?“ Lám, hogy tárgyaiból következtetek a tudományra. « A Rebekától ámitott Izsákként: »a szó a Jákob szava« az igaz, »de a kezek az Ézsau kezei!« Az igazi *inductio* a tárgyaknak egyenkénti vizsgálata nyomán átalánosít, Sz. — pedig, — ismét német szójárással élve — *in Pausch und Bogen* markolja fel, összeségekböl jellemez és itélete csak annyit mond, hogy »a tudományt a tartalma jellemzi,« a mire nem sokat építhetni, valamint az adott osztályozás ellen is, hogy »A tudományszakok kétfélék: egy részök *descriptiv* és *explicativ*, más részök *normativ*« nem egy kifogást lehetne tenni.

De mielőtt ezekre mennénk, hadd számoljak, mit tanultam ki mellesleg abból az osztályozásból? — *Elsöben* azt, hogy értekező nagyon szereti az idegenszerü szökat, a milyenekre minden lépten bukkanunk a könyvében. Purista éppen nem vagyok, de azt tartom, hogy magyar olvasó megérténé magukra is, ezeket: »leiró« és »magyarázó.« A mi *normativ*-ot illeti, maga az sz. is szükségesnek látja lefordítani itt és másutt így: »bizonyos szabályzó elveket állapítá,« — »parancsoló,« — »kötelezettséget, tartozást kifejező« stb. Ezekből aztán megtanultam, másodsor azt is, hogy mit akar érteni sz. a *normativ*, állitólagos műszó alatt.

A dologra szállva, ki kell jelentenem, hogy a tudományoknak idézett osztályozásában nem érthetek egyet az íróval. A tudományok egyetemi négy karán végig tekintve, édes keveset lelek, a mely csupán és kirekesztöleg „*descriptiv*“ és „*explicativ*“ akár csupán és kirekesztöleg „*normativ*,“ vagy más szavakkal: vagy csak *theoreticai* vagy csak *practicai* lenne. Következésképpen még kevésbé irhatok alá annak a merész

— az angol „sweeping“ jobban kifejezné, ha le tudnám fordítani — állításnak, hogy „az egész kérdés jogosultsága, komoly tudományos discussionnak a lehetősége épen az érintett megkülönböztetésen alapul.“ Értek, pedig oly fontosnak, lényegesnek véli, hogy azokkal a szerencsétlenekkel, kik »azt a megkülönböztetést nem ismerik vagy el nem ismerik,« jörendin szóba sem áll, és csak annyit vet oda nekik, hogy alapos vizsgálat nélkül (esetleg néhány gúnyos észrevétellel) — napirendre térhetnek; « aztán hogy »vagy nem látják, vagy brevi manu kizárják a feladatoknak egész osztályát, a mely szorosabb kapcsolatba hozza az elméletet a gyakorlattal, a tudományt az élettel,« és azzal végzi, hogy ama »különböztetés elejtése . . . a szorosabb értelemben vett gyakorlati disciplínának kizárását involválná!«

Remek következtetés! Ha valaki csalogány csattogását hallva nem aggódik azon, hogy *Lusciola Luscinia* vagy *L. Philomela* szavát hallja-é, vajon kirekeszti-é azzal valamelyik fajt a természetrajzból vagy magából a természetből? — Így végez ért. a „tudatlanokkal.“

Rosszul mondtam, hogy »végez,« mert még nincs vége a megpirításnak. Szerzőnk, hogy még jobban kiténtesse a meg nem különböztetőknak vagy tudatlanságát vagy hanyagságát, példáit tartja szemök eleibe az érintett »gyakorlati disciplínáknak« és (tőle) »úgynevezett műtanoknak, melyek bizonyos elméleti működések helyes keresztülvitelének elveit állapítják meg és megadják a mértéket, mely különböző eljárás módoknak objectív megítéléséhez kívántatik.« Definitio-é ez? kérdezhetni. Ha az, bajos volna megmondani, melyiket jelenti, a teoriát-é vagy a praxist? Én est gyanitom, egyiket sem, hanem a „normativ“-ot, melyet példázolnak Sz. szerint a „logika és a paedagogia“ Itt megint óvást kell jelentenem, mert én ezekben is csak annyi parancsolót vagy szabályzót lelek, a mennyinél többet „más tudományokban“ értekező maga sem követel, t. i. hogy „a tudományos munkásságnak mintegy zárkövét képezi egy a műtan fogalma alá vonható, alkalmazott rész“ (tehát nem az egész) mely . . . gyakorlati feladatokat old meg és az elméleti munkásság normativ határozatokban culminál.“ (Annyi, mintha azt mondaná, hogy a *theoria* a *praxisban*, a *pathologia* a *therapid* ban, a növényélettan a kertészkedésben culminál). Úgy a „társadalmi tudományokról“ sem meri kimondani, hogy egészben véve ebbe vagy amabba a rovatba tartoznának, hanem csak, hogy „egyes ágaikban olyan problémák merülnek fel, melyek szükségképen normativ elvek kifejtéséhez vezetnek.“ Nem csoda hát, ha

még mind hiába várjuk a feleletet a régóta kitűzött kérdésre, hogy a megkülönböztetett tudományosintézetek melyikébe tartozik az ethica?"

Úgy képelem írónkat, mint egy mosakodni készülő valakit, a ki, mielőtt a mosdóhoz kezdené, azon tűnődne jó darabig, vajon a vize kemény-e vagy lágy? megvan-e kellő mérséklete? szappana fagygyuval, zsiradékkal, pálmá-, mondó- vagy faolajjal készült-e s szillárd állománya szikós-e vagy hamusó? A feleletet az hátráltatja, hogy még előbb a német szomszédhoz kell tanácskérni menni. És kihez fordulhatna a „*normativ* elvek“ sürgetője méltóbban, mint a *categoricus imperativus* osztó fel-állítójához? Úgy is tesz, de nem egyenesen, hanem a „methodologiai vizsgálat“ némi előttem ismeretlen fogása szerint *Schopenhauer* tárgyfordító látócsövén által nézet bé a *Kant*-féle philosophia ege mélységeibe. — „*Schopenhauer*“ — olvassuk — „*Kant* azon állításában, hogy az ethikában tárgyalandó törvények tartozást vagy kötelezettséget fejeznek ki, hogy erkölcsi szabályok az emberi törekvésnek bizonyos irányokat szabnak elő s ennél fogva a *normativ* elvek osztályába tartoznak, petitio principii lát.“ . . . . Igazolatlanak nyilvánítja . . . , hogy szoros értelemben *erkölcsi* törvények léteznek s azt a meggyőződést fejezi ki, hogy az ethikában is be kell érni az adott viszonyoknak, a tényleg létezőnek, a tapasztalt eseményeknek magyarázatával.“ De vissza van a támadás vágva, elsőben azzal, hogy *Schopenhauer* érvei a tudományos bizonyítás terén nem kielégítőek.“ (Punctum).

Másodszor azzal, hogy *Schleiermacher* és *Herbart* is elemezték *Kant* tanait, de nem mentek olyan messze benne, mint *Schopenhauer*; jelesen, hogy „a kötelezettség fogalmának feltétlen kizárására nem gondoltak.“ (Csak azt szeretném tudni, honnan tudja ért. hogy mit „gondoltak“ vagy nem gondoltak *Schleiermacher* és *Herbart*?)

A neves tekintélyekről meg nem nevezettekre térve át írunk, imígy folytatja: „A tudományos philosophia“ (lehet-e tudománytalan philosophiát csak gondolni is?) „nevezetesebb képviselői . . . jobbjára oly eredményekhez jutottak, melyek a *Schopenhauer* apodiktikus nyilatkozataitól lényegileg eltérnek vagy azokkal merőben ellenkeznek.“ Ennyiből áll a czáfolat, melynek ereje talán az „apodiktikus“ szóban rejlik. Csakhogy mondotta volna meg ért. hogy mit ért e szó alatt? Azt hiszem félreérti s mindenesetre rosszul alkalmazza. És ezek után, *quasi re bene gesta*, megkapjuk a régen várt feleletet következőképpen:

„A tapasztalati tényállás sokoldalú, részletszerű, lehetőleg exact

vizsgálatakból kiinduló (nem szellemes ötletek után induló) philosophiai kutatók; az óvatosan haladó kritikai empirismus és az u. n. positivismus kiváló képviselői; oly gondolkodók, kik a specialis kutatások anyagát synthetice feldolgozták és philosophiai szakokban a tudományos vizsgálódásnak itt (hol?) előbb nem méltatott módszereit nagy sikerrel alkalmazták, határozottan elismerték a *normativ* elvek jelentőségét az ethikában. A pontos tudományos kutatás képviselői oly feladatokat tűztek ki e téren, melyek az ethikát *normativ* tudománnyá teszik.“

Bármennyire resteltem, egyetlenegy szót sem hagytam ki idézetemből, mert jellemző mutatványa ért. stylusának. Azonegy dolog — empirica philosophia — háromszor és háromképpen van körülírva benne, a mi a szóbőségről főlebb mondott ítéletemet igazolja, valamint az idegen szavak hajhászása is szembetűnő, mert a 11 sorból álló helyben foglalt mindenemű szavaknak 10 % -ét teszik. Ahoz járul a zármondatok tulságos szeretete, melyeknek itt csak egy példáját látja a k. olvasó, de az 52 lapra terjedő értekezésben 180-ra megy a számuk. Igaz, hogy két jeles író példájával lehetne menteni, de közülök az egyiknel az eszmék torlódása, a másikkal tulságos óvatosság okozza a közbevetések pazarlását s azokért az előnyökért imez értekezés írójának is örömet elengedném a zárjelek bőséget; de negyedik gyengéjét u. m. a szóread elleni vétségeit, mit helykimelésből nem részletezek, megbocsáthatatlanoknak tartom.

E kis kitérés után, felveszem újra ismertetésem fonalát. Ki levén mondva, hogy nem csak léteznek *normativ* elvek az ethikában, hanem hogy maga a tudomány egészen *normativ*, azzal, gondolom ki van mondva a szóban forgó elvek jelentősége is. Ha elbeszéli valaki, hogy a vasutom a waggonok láncolatát locomotiv húzza s ezt gőz hajtja, nemde elmondta azzal a gőz jelentőségét a vasútszerkezetben? Itt hát be is lehetne rekesztve az értekezés: ama hatalmason megállapított igazságot támogató érveket, azt vélnők többel szaporítani alig lehet. Jaj, de még csak a 12-dik (illetőleg a 10-dik) lapnál vagyunk s ennyivel, szókfoglalóul, eléállani nem illenék. Se baj! A gondolatszaporításnak, érzem magamon jól, van határa, de a szószaporításnak nincs s nekem ezentul a lesz feladatom, hogy a szaporítás utóbbi neméről értesitsem olvasómat lehető rövidséggel.

Az idézett passusban, mely a *normativ* elvek diadalát hirdeti, meg van már szerényen pendítve az az eszme, mely hova tovább hangosabban szól s utoljára elárulja. hogy az a bizonyos „methodologiai vizsgálat“ mely az ethikát tespedéséből lábra állítja, nem más mint a positiv philo-

sophia rendszere és valóban *Comte* is az, a kit mindjárt az eddigiek után tanunak hív a *normatív* elvek ügyében értek. ; jöllehet azon kezdi, hogy „nem akar hivatkozni“ reá, mert igen messze ment, azt mondja, a megnyiben „a kötelesség fogalma erkölcsi jelentőségének hangsúlyozásánál épen-séggel a jog fogalmát és a jogok alapját támadja meg.“ Ezért a félig-meddig positivistá *Herbert Spencer*hez fordul, mint a ki „a helyes cselekvés szabályainak tudományos alapon való felállítását sürgeti az etikában.“ *H. Sp.* ez idő szerint hirneves bölcsele, de tanúsága nem bizonyít erősen ért. mellett, mert csak felteszi természetesen, hogy vannak szabályok az etikában, de sürgető állításában az a fő, hogy: „tudományo alapra“ legyenek fektetve. Az utána következő tanu, *Herr Laas* vallo-mását csak németül idézem abban a reményben, hogy olvasóm jobban érti, mint én, a ki lefordítani nem birnám: „*Und so bleiben wir dem Pflichtbegriff und und dem Du sollst verhaftet.* (P)“

Eddigelé alkalmasint egyetértett bölcselelök a tanuival, de most meg-hasonlás kezd mutatkozni köztök. Elmondatván *Stuart Mill*-el, hogy „a cél, melyhez az etikának vezetnie kell, a kötelességek alapos meg-ismerése és megérthetése,“ fennakad azon, hogy ugyancsak *Mill* más helyen „a gyakorlati működésre vonatkozó szabályokat és követelménye-ket, nem a tudomány, hanem a művészet területéhez vagy formáihoz úta-sítja“ Igazságtalan és háládátlan az angol philosophus irányában, mint kitetszik az értekezésbeli jegyzetben közlött eredeti szövegből, melyben egyenesen, ha más szavakkal is, az mondatik, hogy az ethika *normatív*-tan, és így indoklatik: „az erkölcsismerettan (*moral knowledge*) műszó (*terme*) alá szokás befoglalni oly vizsgálódást, melynek eredményeit nem jelentő (*indikatív*), hanem parancsoló (*imperatív*) módban fejezik ki; az a mit *kötelességismeretnek*, meg *practicus erkölctannak* hívják. No már a parancsoló mód mesterséget (*art*) *) mint a tudománytól megkü-lömböztetett valamit, jellemez. A mi szabályokban, parancsolatokban nem pedig tényeket illető állításokban beszél, az mesterség és az ethika tulaj-donképpen az emberi természet és társaság tudományának megfelelő mes-terség része. Annálfogva az ethika módszere nem lehet más, mint a mes-terségé átalában.“ — Akárminek hívják az etikát, a fődolog éppen ért.

*) Ért. „művészet“-nek nevezi, nem gondolva meg, hogy „art“ angolban úgy mint francziában, „Kunst“ németben, két értelemben használtatik s a „művészet“ csak aesthetikai jelentésöket: *fine art, beaux-arts, Schöne Kust*, tolmácsolja.

„szempontjából“ az, hogy *normativ* legyen, és minthogy azt *St. Mill*, világosan elismeri, a tudomány és mesterség nevezetek felett csak *de lana caprina*-féle a vitatkozás. Midőn pedig ért. a „*praxis*“-t *elméleti munkás-ság*“-nak értelmezi, maga mond magának ellent, mert minden elmélet lényegesen *explicativ* s annál fogva az *ethika explicativ* és nem *normativ* tudomány lenne.

Szintigy bánik el két más pártolója. *Sigwart* és *Wundt* tanusá-gaival is. De osztozik ám velők abban a bámulatos állításban, hogy a *normativ* elvek „az akaratsnak szabnak törvényt.“ E szerint hát ennek : „*Ne lopj!*“ csak az az értelme volna, hogy „*Ne akarj lopni!*“ mire az ökörlopáson ért rumun azt mondá, hogy „nem akartam, uram, *dá m'ó pinsz dráku*“ (az ördög hajtott rá)! *Schopenhauer* meg azt, hogy „irányozhatjuk biz' akármennyit az akaratot, de a világrendet csak az akasztófa tartja fenn, különben felfalnók egymást.“ Ha a *methodologiai* vizsgálattal megférne az elemzés, kikutatta és átiátta volna ért., hogy az „*akaratot irányzó törvény*“ oly három szó, a mely „csodálkozik azon, hogy miképp került egymás társaságába“ *) és hogy *norma, szabály, parancs, törvény* különböző négy fogalom; de neki, mint látszik, nem kenyere az elemzés sem a fogalomnevek gondos válogatása, szabatos, következetes használata, és egész bátorsággal kimondja az imént nevezett bölcseleű után, hogy „az *ethika* nem csak *normativ* tudomány, hanem épenséggel az eredeti *normativ* tudomány“ s azt is hozzá toldja, hogy a *normativ* tudományok typusa.

Az imént érintett „eredetiség“-et meg kell magyaráznom, mert az ügynek egy új oldalát tárja fel. *Wundt*, a ki *logikát* is, *ethikát* is irt, amazt *normativ* tudománynak állítja, éppen úgy, mint emezt; csak hogy a tartozásnak (*Sollen*) szerinte nem az a jelentése van az egyikben, a mi a másikban. A különbséget így adja elé: „Az *ethikában* a tartozás indokai a rólok való elmélkedés tárgyaiban honolnak közvetlenül; a *logikában* csak akkor keletkezik a tartozás fogalma, midőn az eljárás, melyet (a *logika*) a tárgyak vizsgálatakor alkalmaz, értékcseles alá esik, tehát erkölcsi szempontból tekintetik. Tehát a *norma* fogalma utolsó forrása az erkölcsiség (*das Sittliche*) és az *ethika az eredeti normatudomány.*“ (*Wundt Ethik.* pag. 6. sg.) Tessék ott megolvasni, talán jobban megértik, mint az én gyarló fordításomból, melyet az is nehezített, hogy vagy

*) Des mots étonnés de se trouver ensemble.

a leíró vagy a szedő hibát ejtett az eredeti szöveg idézetében, mit nem volt módom kiigazítani. Elég a hozzá, hogy néhány lapnyi szószaporítás után megkapjuk a végeredményt: „a logika szintoly *normatív* tudomány, mint az ethika.“

Nem alkalmazom reá a Horatiusi: „*sed nunc non erat his locus*“ intést, de nem is bírok lelni egy mozzanatot is, mely a *normatív* elvek ügyét elébb segítné s az ethikabeli jelentőségeket nem hogy kimagyarázná, de csak világosítná is. Sőt az, a mi következik, visszalépés színét viseli, midőn itt veszi elé, a mit „methodologiai vizsgálatai“-nak mindjárt elején kell vala tárgyalnia, de még most is csaknem „fölösleges“-nek tart, t. i. azt a kérdést: „Első rendben mit értünk általában a *moral* név alatt?“ — Meg is felel reá, lássuk mi módon?

Előbb azonban igazságot kell kiszolgáltatom a részben, hogy itt egy pár lapon át szünetel egy keveset az *eclectica chrestomathia*, a mi — mondhatni — legnagyobb részét teszi a szóba vett értekezésnek, melyet olvasva alig menekülhetünk a tekintélyekre való örökös hivatkozás elől. Itt érték legtöbbször maga nevében, maga gondolkodását tolmácsolva és maga stylusában beszél. Mi eredménynyel, majd a végén fog eldűlni.

A tárgyalás kirekesztéssel, mondjuk, mellőzéssel kezdődik. — „Az ethikai fogalmak és a megfelelő kifejezések eredetének vagy fejlődésének tűzetes vizsgálata nem tartozik jelen feladatunk keretébe,“ olvasom megütözéssel, mert itt módszerei ellentétben leledzem értekezónkkal. Kétségtelen és tudvalevő igazság, melyet maga érték is sok keringő szóval elismer, hogy minden felsőbb fogalom más alsóbbakban épül. Éppen azért hát bármely fogalom teljes ismertetésére nélkülözhetetlen eszköz, a körébe (*sphaerájába*) tartozó alapfogalmakból való „eredetének“ és „fejlődésének“ kimutatása. Az első mellőzést tehát nem helyeselhetem. Az „elsőt“ mondom, mert nyomba jön utána a második: („A kérdéses fogalom: a *moral* neve alá vett jelenségek tárgyalásában) a tudományos elmélet nem szorítkozhatik egy távol múlt“ (kor) „fejletlenebb nyelvének eszközeire, hanem a magosabb fejlettségű gondolkodásnak fogalmi anyagát s a moggazdagodott nyelv eszközeit használja fel.“

E szerint a fogalom tárgyalásából a történelme ki van — méltatlanul — rekesztve!

Harmadik mellőzés: „... itt nem szabatos definitio, nem metaphysikai nézetből induló értelmezés forog szóban, hanem a szellemi élet azon tényeinek felmutatása, melyeket az a név általánosabb (a **gyakor-**

lati élet általán elfogadott) értelmében jelöl.“ Ha a ritkítottam szavakat az iménti mellőzésben mondottakkal összevetjük, azt kell kihoz-nunk, hogy a mi „magasabb fejlettségű korunk“-beli munkásnak érvénye-sebb szava van a *moral* fogalma meghatározásában, mint a „fejtlenebb“ időszakbeli Aristotelesnek. Továbbá, hogy a „munkaszünetelést“ (strike) is egész terjedelmében bé kell vennünk az erkölcsi fogalmak, a *normatív* elvek sorába. Még azt is jegyezzük meg, hogy a fogalom tárgyalásából a *definiitio*ja is ki van rekesztve és így épülve megérkezünk a negyedik, mindeniknél bámulatosabb, mellőzéshez, mellyel végre megvásároljuk a régen várt feleletet: „Nem az itt a kérdés mit vagy kit nevezünk mo-ralisnak, erkölcsösnek, erényesnek . . . Nem az ilyen értelemben használt abstract kifejezések, pl. erkölcsösség, moralitás, erényesség jelen-tése forog szóban, hanem — itt jön a medve — arról van itt szó, a mire vonatkozólag bizonyos (erkölcsi) tulajdonságokat elis-merünk vagy megtagadunk.“ (A ritkítás az enyém.)

Tekintsünk vissza: érték. a felvetett kérdésre feleletül elsőben „a szellemi élet jelenségeit“ ígérte, — melyek azok? nem tudjuk. Azután egy magasabb fejlettségű kor szülte nevet, — nem hallottuk. Továbbat, tények kimutatását, — nem látjuk. A mit végül ad, összeállítom a kérdéssel, hogy lássuk mit kaptunk kárpótlásul: K. „Mit értünk a moral név alatt?“ — F. „azt, a mire vonatkozólag bizonyos erkölcsi tulajdonokat elisme-rünk vagy megtagadunk.“ Lehet-é egyebet mondani rá, mint ezt: „Nesze semmi fogd meg jól!“?

Ért. azt mondja, hogy lehet és a következő módon ad, mint Sha-kespeare szerint a költő, helyiséget és alakot a levegői semminek: *) „Mikor azt mondjuk, hogy a moral ezt vagy azt megkívánja, . . . itélünk “

„Az erkölcs ítélet helyeslést vagy rosszalást fejez ki: . . . emberi törekvések, jellemi tulajdonságok vagy gyakorlati elvek becsére vonatkozó határozatot tartalmaz, és így bizonyos követelményeknek a teljesítését vagy nem teljesítését méltatja. A határozatok általában valamely *követelmény* vagy szabály elfogadásával illetőleg egy *eszmény* elis-merésével vannak kapcsolatban.“

„Midőn helyeslünk és rosszalunk, az emberi törekvések becsére il-letőleg egy valószínű célra való tekintettel tesszük. Midőn pedig ilyen mértéket vagy célt ismerünk el, már *normát* fogadunk el.“

*) . . as imagination bodies forth The forms of things unknown, the poet's eye Turns them to shapes and gives to airy nothing A local habitation and a name. *Midsum. V. 14.*

„A *moral* az erkölcsi életben sinormértékül szolgáló, az erkölcsi ítélésben tényleg érvényesített, elvek öszlete. . . Szóval bizonyos gyakorlati elvek vagy *követelmények* rendszere.“ Ezt különféle szóvaltozatokban fülünkbe rágván, végre megkapjuk az óhajtott értelmezést, (mert csak az akar biz' a lenni, ha tiltakozott is ellene ért.) hogy „a *moral* lényegileg bizonyos *normák* rendszere.“ És egy néhány sorral odébb: „Az *ethika*, mint a *moral* elmélete, bizonyos *normák* elméletének és így *normatív* tudománynak tekintendő!“

Hogy ötleteknek karikában forgó ilyen sora, melynek minden ize megint csak oda kerül vissza, a honnan elindult, a főlebb állítottam semmit valamivé birja tenni, nem hiszem, sőt merem reményleni, hogy a k. olvasó sem. Ezt a zavart *sorítést* egy pár példa jobban illusztrálja, mint tűzetes, de unalmas elemzés birná. Megakarom pl. bizonyítani, hogy a fényspectrumban a vörös szín a fő és uralkodó és imígy érvelek: „A sárga a narancsszínen át a vörösbe megy: másfelől a kék a violaszínen át megint a vörösbe, a sárga és kék vegyülve a zöldet adják, ennek pedig a vörös a pót(complémentaire) színe. Mindenképp csak a vöröshöz érkezőnk; tehát stb.“ — A másik példával rövidebben végzünk: „A sódarevés ivást okoz; az ivás szomjat olt; tehát a sódar szomjat olt.“ q. e. d. Szolgálhatnék egy harmadikkal is, de parodiának elég. Csak annyit jegyzek meg, hogy a „visszalépés“ kifejezést igazolja az a tény, hogy a 31. lapon szórul szóra az áll a már ismeretes kérdésre hosszasan és sok tanu vallatásával készített felelet gyanánt, a mi már a 16. lapon ki volt mondva: t. i. „az *ethika normatív* tudomány.“ *Normatív* tudománynak *normatív*, azaz ért. szerint kötelező, parancsoló állitmányokból kell állani. Ezt írónk helyesen következteti s hogy kimutassa, hajtó vadászatot tart mind a philosophiai rendszerek, mind a theologiai *moral* erdejében a nemes vad, a *normatív* elemek felverése végett. Helyeslem; csak azt sajnálom, hogy a fogalmak történelmét itt is mellőzi, és támogató tekintélyeit, csupán magas fejlettségű körünkben keresi és leli, holott az a „távol mult, fejletlenebb kor“ is bőv anyagot szolgáltatott volna érvei gyámolítására. Magam is hozzájárulok bizonyágtételemmel, a mennyiben, megvallom, *ethikai* összeményről (systema) csupán csak háromról van tudomásom, hogy a „*normatív*“ elem, a kötelezés és kötelezettség eszméje ki volna belőlök küszöbölve. Kevés, az igaz, annyi ellenébe, de miután az illető művektől nincs megtagadva az *ethika* név, világosan következik, hogy a „*normatív*“ elvek, mint

olyanok, nem lényeges alkatrészei annak a tudománynak. Lényeges ellenben a *descriptiv* és *explicativ* elem. Az ethika ugyanis az emberi élet czélját, az egykori nevezet szerint, a *summum bonumot* az emberi cselekvények becsértékét — ért. elismerése szerint is — keresi, kutatja, vizsgálja; az erkölcsi ítélet „helyesel vagy rosszal,“ — ismét ért. szerint — az erényes tett vonz, lelkesít, tüzel; a gonoszság undorít, borzaszt: mindezekbe csak erőltetve, sophismával, paralogismussal lehet a kötelezés, a parancsolás, a kényszer eszméjét belétuknálni. Mindnyájan felteszik ellenben a szabad akaratot, melytől az „átkozott kötelesség“ (*verfluchte Schuldigkeit*) a létjogot is megtagadja; mely alatt azonban nem a „*liberum arbitrium*“-ot, a Buridán symbolikus meséjével nevetségessé tett „szabad választás“-t értem, hanem cselekedeteink benső, első és végső okát, az igazán eredeti, őt okot, az okok typusát, melynek minden empiricus ok csak *projectioja*, éppen, mint látásunk tárgyai az űrben szemidegeink mozgása *projectiói*. Az ethica műnyelve maga elutasítja a kötelezés és kötelezettség kényszer színezetét: midőn „*perfecta*“ és „*imperfecta obligatio*“-t különböztetvén meg, a kényszerítő kötelesség fogalmát a jog területére szorítja s a tulajdonképpi erkölcsstanban csak az utóbbit, a „tökélytelen kötelezést“ ismeri.

Legtetemesebb bökkenő az erkölcsi elvek parancsoló jellemére nézve az, hogy cselekvő (e helyt parancsoló) alanyról a tudománynak csupán csak egy szerkezetében a theologiai zsidó, pogány vagy keresztény morálban lehet szó. A philosophiai *legnormatívabb* elvű ethikákban nincs sehol a ki vagy a mi parancsolja vagy csak kötelezzen rá, hogy ezt vagy amazt kell cselekedni. Sem a törvény betűit, sem *Kant* „*Vernunft*“-ja vagy *Comte* „*humanité*“-ja személytelen fogalmait parancsolóknak nem nézhetni, nem tarthatni.

Ért. úgy akar segíteni ezen a nehézségen, hogy a parancsoló valakit vagy valamit „*norma agendi*“-vé módosítja és csak irányt szab vele az akaratnak, a mi persze, hogy egyezik a norma eredeti értelmével, de hajba van ám az értekezés más nyilatkozataival, melyek a „*normativ* elvek“-nek lényegesen „*kötelező, követelő*, csaknem mindig imperatív alakban kifejezett jellemet tulajdonítanak. A „*norma agendi*“ fogalmának a *kötelezés, kötelezettség, tartozás* fogalmai — corollariumai,“ a mit ha úgy ért, hogy szoros és elválhatatlan kapcsolatban vannak vele, egyenesen tagadnom kell, mert az „irány szabás“ fogalma számtalanszor a csupa útasítás eszméjével jár együtt. A válaszütra állított pózna út-

mutató karja nem parancsolja az útasnak, hogy erre vagy arra menjen, hanem csak értesíti az irányról. Az országgyűlési képviselőt sem kötelezi a mandátuma, hogy így vagy amúgy szavazzon, mint kötelezte korábban a megyei utasítás, sőt a pártfegyelem sem kibontakozhatatlan nyúg s ha egy s más képviselő meggyőződése, lelkiismerete sugallatára olykor leveti, tettét csak pártja hárhoztatja, holott az elfogulatlan közvélemény nem rosszalja. A párbaj igazolására is elég gyarló érti az, hogy a „becsület parancsolja!“ Szószármaztatás rendén nem különben ki lehet mutatni, hogy a „*normativ*“ szónak nincs parancsoló jelentése, mint ért. véli, midőn a normatív elveket, „követelést kifejezők“-nek állítja. *Norma* eredetileg zsinormértéket, aztán szegletmérőt jelent; mind a kettő eszköz, az eszköz pedig szolgál, nem parancsol. Mindezeknél fogva, sem megbizonyítva nem látom, sem meg nem engedhetem, hogy a „*moral*“, lényegében . . . *követelmények* rendszere és ha a követelés szokásos kifejezése (az imperatív alak) történetesen elmarad . . . eszmények rendszere, melyek célokat vagy (!) feladatokat tűznek ki . . . és így implicite követelményt vagy normát állítanak fel.“ Ért. pedig itt is és egész cikkében szilárdul ragaszkodik ahhoz és véget nem érő változatokban ismétli, hogy „*norma* = követelmény.“ Érvelései folytán újra visszatér arra az állítására, hogy a logika is *normativ* azaz, szerinte, követelő és parancsoló tudomány és ezáltal az aesthetikát is belévonja a párhuzamba. Amarra már megtettem főlebb a jegyzésemet s az utóbbira nézve hasonlóképp tiltakozom. Apollót, mint Parnassus őrét tisztelem, de valamint Kisfaludy S. „a rokkát forgató Herculest nevette“ s „a fegyvert zörgető Minervát nem szerette,“ én sem óhajtom s méltóságán alul valónak tartom, hogy Apolló iskola-, akár munkamesternek (*Werkmeister*) álljon. Az aesthetika retrospectív és elméleti, vagy hogy ért. szavával éljek: „*descriptiv* és *explicativ*“ tudomány és ne akarja reá parancsolni a költőre, hogy miképp írjon epost, regényt vagy tragoediát, se a képiróra, hogy miképp fessen, a szobrászra, hogy miképp faragjan, a zenészre, hogy miképp componáljon. Jól tudom én, hogy mindezeket széltiben megkísértették és kísértik, de tudom azt is, hogy eredményei több hasonló közt a szépirodalomban az irány (*Tendenz*) regény, a naturalismus, decadentismus, impressionalismus; a képzőművészetben az „akademikus“ jelzőszónak csaknem gunynévvé aljasodása; a zenészetben a Wagnerismus.

Visszatérve főtárgyunkhoz, a „*normativ* elvek etikai jelentőségé“-

hez, azt a meggyőződésemet kell általában nyilvánítanom, hogy a ki abban a tudományban a kötelezés, parancsolás, kényszer eszméjét emeli vezér-elvvé, tudtán kívül ezeket mivel: az erkölcsant az akarat az önkéntesség magasztos eszményvilágából a föld porába lehuzza; az erényhóst rabszolgává, az erkölcsi érdek ősztönözte munkást robotoló jobbágygyá, a honszeretettől, nemes dicsvágytól lelkesített hadserget Xerxes ostorhajtotta népcsordájává akarja tenni, a szabad állami polgárt zsarnok-iga alá téríteni igyekszik.

És miután, a mint hiszem; értekező nézetei s a magaméi közti különbséget illetőleg ellentétet meglehetősen kitisztáztam, felhatalmazhatom sőt kérem is a k. olvasót, hogy válassza a jobbakat közölök.

Brassai S.

KOLOZSVÁR KÖZGAZDASÁGI MULTJA ÉS JELENE.

Irta *Dr. Békésy Károly*, egyetemi magántanár. — Ára füzve 50 kr. Kolozsvár, 1889. 8-r. 73. 1.

Dr. Békésy Károly rövid munkája egy pár kellemes, de bizonyos tekintetben elszomorító órát szerez mindazoknak, kik elolvassák. Kolozsvár történetének kiragadott, tanulságos darabja ez. Címének minden sorában megfelel, s minthogy a politikai és társadalmi viszonyok számbavételével készült, Kolozsvár történetének is rövid áttekintését adja.

Az első képet szerzőnk Gromo András olasz testőr ezredestől veszi, ki a florenczi udvarhoz tett s 1564-ről szóló jelentésében Kolozsvár városát nagy és gazdag kereskedő városnak, az egész ország kulcsának írja és tekinti. Azután kijelenti, hogy Kolozsvár története egy a magyar ipar történetével. De Kolozsvárnak története, mint egykor kizárólag iparos és kereskedő városnak történelme két, más okból is különös figyelmet érdemel. Egyik az, hogy czáfolata rejlik benne azon elterjedt hitnek, mely szerint az erdélyi részekben csak a szász városok s főként Szeben és Brassó voltak volna a kultura zászlóvivői s az iparos tevékenység főhelyei. A másik pedig az, hogy e város lakosságának nagy többsége Kolozsvár iparának legszebb virágzása alatt is ép az iparosok között magyar volt, a mint azt magyar neveik és számos kebli határozataiknak, legrégebb czéhszabályaiknak magyar szövege világosan bizonyítja. A kisebbség e városban egykor kétségtelenül szász volt, mely benső ügyekben sokszor villongásban élt a magyarsággal, de, a mi szintén feljegyzésre méltó volna, a hazafiság felett meghasonlásban sohasem voltak, hanem a kisebbség követte a magyar többség szellemét.

A második fejezet Kolozsvár keletkezésének vázlatát, kiváltságainak széles körét, iparos életének virágzását és végül ama sulyos csapásokat rajzolja, melyek a hanyatlás előidézői voltak. A kiváltságok jelentőségét néhány példa világosítja meg legjobban. A város minden jóváhagyás nélkül szabadon választotta főbiráját, polgármesterét, összes tisztviselőit. Törvénykezési tekintetben polgárai „semmiféle, sem a nádor, sem az ország

egyik törvénytevő bírása által tartandó gyűlésre megjelenni nem tartoztak,“ hanem ha valakinek ellenök keresete volt, az ő bírájok előtt lett abban ítélletétel.“ Kolozsvár különös pallosjoggal is fel volt ruházva. Sajat örökösödési törvényt alkotott; tetszése szerint rendezte polgárainak magánjogi viszonyait. Pld. 1551-ben a város atyái ilyet határoznak: azon nősületlen ifjaknak, kik boltokban árulnak, de örökségük nincs, boltjukat a bíró zárassa be s addig tartsa bezárva, míg nősülnek s örökséget szereznek. 1537-ből pedig a következő rendelet maradt fenn: „Valakik városi feleink és lakos társaink közül feleség nélkül avagy nőtlenül élnének, azoknak megizenjék, hogy hushagyó keddig megházasodjanak; ha művelik jó, ha nem, tehát mindgyárást minden késedelem nélkül a város könyvében kiirattassanak és fejeknek s minden javaknak elvesztése alatt e városban ne kereskedhessenek.“

Csak polgárok szerezhettek a városban birtokot. A nemesek kötelesek voltak lemondani nemességükről, ha birtokot akartak szerezni.

Idegenek csak a négy országos vásár alkalmával hozhattak be árucikkeket. Czéhon kívül senki sem üzhettett semmiféle ipart. A kolozsvári polgároknak bárhol az országban teljes szabadságukban állott mindent árulni és venni; sehol tőlük semmiféle vámot nem volt szabad szedni. Sőt, hogy a feldolgozásra alkalmas anyaggal el legyenek látva, némely nyers anyag összevásárlására az egész országrészen kizárólagos jogot nyertek. Izabella királyné kiváltságot adott, hogy „az Erdély körül lakó s oda bejáró nemzetek, minők a magyarországiak, görögök, oláhok s mások, a kik az országba árukat hoznak, Kolozsvár városában, mint főkereskedő városban, mindenkor letenni tartozzanak, máshová el ne vihessék, vagy kolozsvári polgárokon kívül másoknak el ne adhassák, kivévén az évenként négyszer tartandó sokadalmakban: az erdélyieknek pedig régi szokásuk szerint megfizetvén a harminczadot — áruikat bárhonnán mindig behozni szabad legyen.“

Élvezte Kolozsvár a pénzverés jogát is. 1446-ban volt már pénzverő háza.

Kolozsvár polgársága e kiváltságokat a királyok és fejedelmek iránt tanusított hűsége és áldozatkészségeért nyerte. Egyébiránt nemcsak az ipar terén, hanem az ország és a város védelme körül, kifejtett vitézsége által is kitüntette magát. Válik ki kebeléből számos tanult ember, kiket a fejedelmek bíróságoknál, külföldi követségeknél is alkalmaznak. A szellemi élet iránt mindig tanusit fogékonytságot. A magyar földön a legrégibb,

ma is fennálló nyomdát Kolozsvárrt állítja föl Heltai. Ebben 1580—1599-45 magyar könyv látott napvilágot.

A reformatio korszakában a város lakói a lelkiismereti ügyekben szabadelvűek. Boszorkányságrt senkit sem ítélnék el.

Kolozsvár iparának kiterjedt és híres voltát a XV—XVI. században igazolják külföldi összeköttetések, a mesterek száma s az a körülmény, hogy fejedelmeink arany és ezüst edényeiket, ajándék tárgyaikat kolozsvári iparosokkal készíttetik. Kolozsvárrt 1455—1660-ig 400 arany-ezüst-műves nevét lehet kimutatni.

De egyéb mesterségekben is kitűntek a kolozsváriak. A hadi felszerelések előállításánál, várak erősítésénél, paloták építésénél, díszítésénél a Bethlenek és Rákócziak idejében mindenütt megtaláljuk a kolozsvári iparosokat. A XIV. században Kolozsvári Márton és György, mint híres szobrászok szerepelnek. Jakab Elek szerint: „Történelmileg igazolva van, hogy Kolozsvár polgárainak egyfelől a levantei kereskedés keletre, másfelől az északi Danzigig, délre Velenczéig kezében levén: vállalkozó szellemök, munkaszeretetök és takarékosságuk a nemzeti királyok és fejedelmek alatt őket a jóllét oly magas fokára emelte, hogy a város joggal neveztetett „Kincses Kolozsvárnak.“

Azonban a XVII. század közepétől fogva oly csapások érték Kolozsvár városát, melyek iparát, kereskedelmét megsemmisíték s a munka és szorgalom által teremtett jólét, gazdaság visszatértét meggátolták egész korunkig.

Csak a XVIII. század elején szenvedett zsarolások, pusztítások és elemi csapások értéke egy millió frtra tehető oly időszakban, midőn a város elvesztette már önállóságát, mivel 1664 óta végvárrá lett; az idegen őrség telhetetlen volt; az őrizet fejében nagy összeg pénzt. terményt és sok munkaerőt kellett szolgáltatniok a várerődítéshez. Ez időtől fogva az országot ért ellenséges támadások első sorban Kolozsvár városát sújtolák, mivel gazdag prédul kínálkozott.

Járványos betegségek a lakosság számát, nagy tüzvészek a polgárság vagyonát emészték meg. A nyugtalan és bizonytalan élet miatt kereskedelem és ipar megszűnik. Kolozsvár a XVIII. században már szegény. Az iparosok csak a város számára dolgoznak csekély kivétellel, s a legszükségesebb iparcikkek előállítására szorítkoznak. Idegen kereskedők, iparosok tolakodnak a polgárok közé s a hajdanában önállóan, saját tőkéje és munkaereje által termelő iparos városból, hivatalnok város lesz a XIX. században.

Csak elszomorodással gondolhatunk városunk fejlődésének ezen ké-
pére, melynek megváltozását jobb időktől, a munkaczeretet és takarékos-
ság erényének megerősödésétől várhatjuk.

Az elszomorító körülmények között mégis van egy vigasztaló moz-
zanat. Kolozsvár mindig hű maradt magyarságához s a szellemi életnek
ma is gócpontja.

A harmadik fejezet Kolozsvár lakosságának szaporodását s gazda-
sági életének figyelemre méltóbb jelenségeit vázolja.

A lakosság 1785 óta megháromszorozódott. A mezőgazdaság jelen-
ségei között figyelemre méltó a multban a közös földbirtok. A
város határ eredetileg az iparos-polgárság közös birtoka volt. Választott
férfiak jelölték ki a helyet és területet, hol az egyes polgárok szántat-
hattak. A XVII. század vége felé kezdenek egyesek egyéni tulajdont sze-
rezni a határon. A szénafű közös maradt a XVIII. század második felé-
ig. Évenként, meghatározott időben, fűosztók jelölték meg a kaszálókat.

A művelési módszert illetőleg Kolozsvárt ősidőktől fogva a hár-
mas forduló volt szokásban, hatósági intézkedés nélkül. A XVII. század-
ban kezdik megszabni a fordulók területét. 1802-ben a kormánysszék
felosztotta a határt kajántói, szopori és feleki fordulóra azon tilalom ki-
sérétében, hogy a nyomásnak hagyott területen földet senki se szántson,
be ne vessen a község beleegyezése nélkül. E rendszer sokáig maradt
érvényben, de ma már nem ragaszkodik hozzá a lakosság. A kimerült
föld termő erejét trágyával pótolván, mindenki használhatja földjét tet-
szése szerint. Egyébiránt a kolozsvári őstermelés a haladás útján van
Valóságos verseny foly külvárosi népünk kebelében a termények korai és
nagy mennyiségű előállítására körül. — Különös lendületet nyert újabb idő-
ben a műkertészet. — A szőlőművelés azonban, a régmulthoz képest ha-
nyatlóbban van, valószínűleg azért, mivel a munkabér drága, a bor minő-
sége gyenge s a közlekedési eszközök javulása következtében, az itteni
művelési ár összegével jobb minőségű bort lehet beszerezni.

E fejezetet érdekes adatok zárják be a földbirtoknak, munkások
béreinek, tisztviselők fizetésének különböző időszakbeli értékéről, nagysá-
gáról, s a városi telkek árának rohamos emelkedéséről a mult század
végétől maig, valamint az élelmi szerek és ruházat áráról.

A negyedik fejezet Kolozsvár iparának hanyatlását rajzolja, kimu-
tatván a ezéhek, az önálló iparos mesterek, gyárak számának apadását,
a lakosság gyarapodása mellett. — Az iparosok nagyobbreszt idegen ipar-

cikkek elárusítóivá lettek. Nagyobb műhelyekben is csak a helyi szükségletet elégítik ki, s ezeknek birtokosai sem árulnak el sem takarékos-ságot, sem vállalkozó szellemet. A hitelképesség gyenge lábon áll. Még mindig 7—8 százalékos kölcsönrel dolgoznak iparosaink, midőn az idegen iparcikkeket 3—4 perczentes tőkével állítják elé.

E körülmények fölfejtése után szerzőnk élénken sürgeti a várost, hogy az újabb időbeli kezdeményeket a szakiparoktatás terén, bármi áldozat árán is támogassa, a külföldi hasonnemű intézetekkel egy színvonalra emelje.

Az utolsó fejezetben Kolozsvár régi kereskedelmi összeköttetéseit látjuk összehasonlítva a jelenkorival. - A virágzás korában kereskedelmünk vonalai voltak: Konstantinápolytól Brassón, Kolozsváron keresztül Lengyelországba és Németországba a sokat emlegetett levantei vonal, továbbá Kolozsvárról Nándorfehérváron keresztül Velenczéig és végül kisebb mértékben Kolozsvárról Bécsnek. A belső fogalomra nézve úgy látszik, hogy Erdélynek, a török hódoltság keleti részének központja volt Kolozsvár.

Ezen összeköttetések ma már vagy teljesen megszűntek, vagy egy pár őstermelési cikkre szorultak, milyenek például a szarvasmarha kereskedés, veteményárulás.

Kolozsvár mindezek mellett emelkedik. Ennek egyik okát abban találja szerzőnk, hogy az állami adóhivatal „átlag 4 millió forintot ad ki Kolozsvártt és a várostól csak 270 ezer frt. állami adót vesz be. Minthogy pedig a kolozsvári iparkamara egész területének adója 3 millió 950 ezer frtot tesz, 7 megye, Erdély fele adózik a kolozsvári adóhivatal költségeinek fedezésére. Itt rejlik az élet forrása. Innen az állami paloták és a nagy számú hivatalnok szükséglete következtében a magánépítkezések. Itt a kolozsvári házbirtokosok, földmivelők, iparosok, keres-

Elismeréssel szól végül szerzőnk arról, hogy Kolozsvár sokat áldoz közmívelődési czélokra. 44 tanintézete közül csak 7 állami, a többi a város önmaga, a társadalom, ebben a felekezetek, testületek. magánosok tartják fenn. — Eljött az idő, hogy anyagi téren is törcke jék Kolozsvár lakossága vezérszerepre az erdélyi részekben.

Dr. Török István.